

KULTUR OG IDEER

Tips oss kultur@vl.no

En skurk for vår tid

SHAKESPEARE: Med Trump og Putin på toppen av verdenspolitikken får også Shakespeares tragedie *Macbeth* sin renessanse.

HEIDI MARIE LINDEKLEIV

heidiml@vl.no

– Mer! Større! Jeg sitter helt her nede!

Regissøren vifter med én arm, så tårnet av masker på pulten hans begynner å gyng. På scenen er det et verdenskjent drama som utspiller seg i toner og ord. En fortelling om det å drepe – og hva det gjør med deg. Teksten ble diktet av Shakespeare for over 400 år siden. Klangene, inntrengende og enorme, ble skapt av Verdi for 170 år siden. Men det er nå *Macbeth* må fortelles:

– *Macbeth* er kanskje mer aktuelt enn noen sinne. Vi lever i en tid hvor makten er overordnet, og hvor individet egentlig ikke har noen sjanse, sier mannen som sitter og vipper bak en pult i Sentralbadet i Bergen, den argentinske regissøren Daniel Bohr.

Nett av makt. Oppsetningen ved Opera Bergen har premiere denne uken. Men de er ikke alene om å gjenfortelle dramaet. Jo Nesbø er aktuell med en kriminalroman diktet over samme drama.

Trolig var *Macbeth* en ekte konge, som levde på 1000-tallet, og etter alt å dømme var en helt ok skotsk regent.

Men William Shakespeare skulle senere gjøre ham til selve urskurken. Han skrev tragedien om hvordan krigeren *Macbeth* og hans hustru dreper kong Duncan. Drapet leder til nye drap,

og *Macbeth* blir til en grusom tyrann som drives av sin egen angst.

Det er langt fra tilfeldig at dette fortelles på ny i dag, ifølge regissøren i Bergen:

– Stykket viser så tydelig den makten som i dag utøves via teknologien, nettet, og sosiale medier. Det viser hvilken kontroll man kan ha over liv eller død, simpelthen ved å trykke på en knapp. Det er et nett av intriger, et spindeltev der vi ikke lenger vet hvem som trekker i trådene når noe skjer, sier Bohr.

Populisme. – Jeg takker vanligvis ikke ja til slike spørsmål. Denne gangen var det annerledes.

Jo Nesbø forklarer hvordan hans egen *Macbeth* ble til, en moderne krim som tar oss med til en forsoffen, skotsk by på 1970-tallet. Industrien går dårlig, kriminaliteten er skyhøy, fremtidsutsiktene elendige, og de eneste som tjener penger er narkohandlere og korruperte politikere.

Macbeth er her en mellomleder i politiet. Han dreper byens redelige politimester Duncan, og sammen med kjæresten Lady overtar han makten i byen. De har imidlertid ikke noe annet politisk program enn at de mener at det er bedre at byen styres av en av folket. Det er populisme i sin reneste form, forklarer Nesbø, som skrev etter oppfordring fra det britiske forlaget Hogarth. Anledningen var 400-årsmerkingen for Shakespeares død.

Macbeth er kanskje mer aktuelt enn noen sinne. Vi lever i en tid hvor makten er overordnet, og hvor individet egentlig ikke har noen sjanse, sier Daniel Bohr.

– I 1968 var jeg full av forventninger, drømmer og håp. Jeg var del av en generasjon som trodde på kjærligheten og ikkevold. Vi har spilt fallitt, konstaterer tidligere festpillsjef Daniel Bohr som har regi når Operabergen setter opp Macbeth.

Foto: Bård Bøe

22 KULTUR OG IDEER

Nesbø hadde ikke noe spesielt forhold til Shakespeare. Unntaket var nettopp *Macbeth*.

Urskurken. Han hadde sett Polanskis filmatisering som barn, og var fascinert av fortellergrepet i dramaet. Det handler om å skape en merkelig sympati med skurken. Macbeth fremstår nemlig innledningsvis som en krigshelt, og har et par forsonende trekk: Han tviler blant annet litt når kona vil ha ham til å drepe kong Duncan.

– Og ganske snart oppdager du som tilskuer at du er fanget på feil side. Du heier på feil lag. Men da er det egentlig for sent. Og det fascinerende ved dette, er hvor lenge man er villig til å prøve å se verden gjennom skurkens blikk, sier Nesbø.

Det er samme grep som brukes i en TV-serie som *Breaking Bad*. Og som Nesbø selv bruker i sine krimromaner om Harry Hole, den alkoholisererte politietterforskeren

– Det er et helt moderne grep. Men er Shakespeare virkelig den første som gjør det? spør Nesbø, og svarer selv.

– Gå tilbake til Bibelen. Til historien om Kong David. Han etableres som en helt, en som kjemper mot Goliat. Det betyr at vi på et senere tidspunkt vil forsøke å gi alle unnskyldninger for at David sender Urias i krigen når han vil ha kona hans.

Nytelsessyke. – *Macbeth* er en studie av hvor langt mennesker kan gå for å få makt. Det er en studie av maktens nytelsessyke. Og et stykke der vi møter det stikk motsatte maktprinsippet enn hva som gjelder når demokratiet fungerer, sier Paul Leer-Salvesen.

Professoren i etikk og teologi ved Universitetet i Agder, har forsket på de mørkeste krikene i sinn og samfunn, om skyld og straff. Nå har han nettopp pløyd seg gjennom Nesbøs krimversjon av *Macbeth*.

– I overkant blodig for en gammel drapsforsker, konstaterer han, men berømmer den som en dystopi:

– Han gir en advarsel: «La oss passe oss for å gamble med de demokratiske verdiene», sier Leer-Salvesen og mener det er samme grunn til at kunsten retter blikket mot *Macbeth* som at Hannah Arendts forfatterskap om ondskap og det totalitære igjen studeres i mer akademiske kretser.

– Den politiske situasjonen i verden gjør at vi må gå nye runder når det gjelder menneskesyn og synet på makt. Vi har fått politiske ledere i flere land som fremstår som en helt annen type sterke ledere enn de vi forbinde med de myke demokratierne. Jeg tenker da både på USA, Russland, Tyrkia og Nord-Korea. Dette gjør at også de demokratiske motkreftene nå samler seg, og spør om det ikke er noe vi må kjempe for å beholde, sier Leer-Salvesen.

MACBETH

Macbeth var en skotsk konge fra 1040 til 1057, som William Shakespeare (1564–1616) diktet en tragedie over. Her fremstilles Macbeth og hans hustru som æresyke kongemordere. Shakespeares drama beskriver hvordan Macbeth utvikler seg til en grusom tyrann som drives av sin egen angst.

Dramaet om Macbeth er blitt gjendiktet og filmatisert en rekke ganger. Blant annet av Orson Welles (1948), Roman Polanski (1972) og sist i 2015 med regi av William Oldroyd.

Også operaer er skrevet over fortellingen. Mest kjent er Giuseppe Verdis komposisjon, med premiere i 1847.

Da Verdis opera hadde premiere i 1847 brøt den med alle stilidealer innen operalitteraturen. Skjønnsang om kjærlighet var forbi. Alt fra klanger til instrumentbruk understreket det brutale maktspeillet i handlingen.

Foto: Bård Bøe

Dramaet om *Macbeth* er diktet av William Shakespeare.

Foto: Lefteris Pitakaris

Legitimerte. Men hvorfor skrev Shakespeare sitt stykke? Det er vanskelig å finne ett motiv her. Stykket bygger på skotske og engelske kongekroniker. Jakob I, som regjerte på starten av 1600-tallet, hevdet at hans slektstre gikk helt tilbake til Macbeths våpenfelle Banquo.

Dette sies indirekte i dramaet. Vi møter tre hekser som spår at Macbeth vil bli konge. Mens Banquo vil få etterkommere som blir konger.

– Stykket bidrar slik til å legitimere Jakobs rett til tronen, sier Therese Bjørneboe, redaktør for *Norsk Shakespeare-tidsskrift*, men understreker hvor kompleks stykket er:

– Veldig mange temaer er vevet inn i *Macbeth*, og jeg opplever at de paradoksene som vi møter i stykket og hos karakterene, er langt mer interessante å gå inn i enn det rå maktspeillet som selvsagt også er der, sier hun.

Mystiske hekser. Noe av det pussigste i stykket er nettopp heksene.

– Jeg har lurt på «hvorfor»: Hvorfor trengs dette overnaturlige elementet? spør Jo Nesbø, men sier det bare ble rot hvis han prøvde å fjerne dem.

– Da jeg begynte å jobbe med dette, ribbet jeg vekk hele Shakespeares prosa, til jeg satt igjen med bare handlingen. Men jeg oppdaget ganske fort at hvis jeg prøvde å endre noe, ble det bare dårligere.

I hans fortelling, er heksene blitt dopbryg-

gere. De gir hovedpersonen en type amfetamin som forårsaker hallusinasjoner. Og fra dem får Macbeth også en spådom. Skjønt, det er snarere en «offer you can't refuse», sier Nesbø:

– Drep den hederlige politimesteren Duncan og du vil få overta politimesterstolen.

Heksene kan forklares med at Kong Jakob var ekstremt opp-tatt av hekser, og skrev en liten pamflett om hekselære. Men gir også noe viktig til dramaet, mener Therese Bjørneboe, som reagerte på at heksene ikke ble tatt helt på alvor da stykket ble filmatisert sist i 2015 med Michael Fassbender i hovedrollen.

– Handlingsforløpet ble først og fremst ble forklart som at Macbeth var blitt traumatisert av krigen allerede fra begynnelsen av. Jeg synes det reduserte stykket. Det er heksenes spådommer som først vekker Macbeths ærgjerrighet, og det er vanskelig å avskrive dem som projeksjoner, i og med at de viser seg for både Macbeth og Banquo, sier Bjørneboe, som mener det mest interessante er hvordan Macbeth

Shakespeares drama er blitt filmatisert mange ganger, senest i 2015 med Michael Fassbender i hovedrollen.

Foto: Filmweb

Klorluften som har fylt Sentralbadet i Bergen er forduftet til fordel for lukten av gamle kostymer og scenerøyk. Denne uken har Verdis opera premiere ved Opera Bergen.

Foto: Bård Bøe

og Banquo utvikler seg og tar forskjellige valg i forhold til hva heksene sier.

Kronofobi. Paul Leer-Salvesen advarer mot en kulturpessimisme som han mener Macbeth-interessen delvis kan handle om: At vi overbeviser hverandre om at alt går rett vest.

– En halv ungdomsgenerasjon ved Middelhavet er preget av det som kan kalles kronofobi, altså en fremtidsfrykt. Det er forferdelig alvorlig, og det er vanskelig å forstå at det ikke er på toppen av agendaen i europeisk politikk for tiden.

Etikkprofessoren mener vi er forpliktet til en motoffensiv. Nyheter om det som er grusomt må møtes med kunnskap om det som går bra – og så må vi *håpe*, sier han.

– *Hva med kunsten?*

– Vi skal være forsiktige med å moralisere over kunsten. Men vi kan stille etiske krav til den. Den skal selvsagt utforske det horrible og det onde. Men kunstnere bør også begrunne hvorfor de gjør det.

Amasonetid. I Bergen unnskylder Daniel Bohr seg mens han forteller om prosjektet:

– Beklager. Jeg vet jeg er veldig negativ nå, sier han, og legger til.

– Men jeg er blitt en gammel mann. En som i 1968 var full av forventninger, drømmer og håp. Jeg var del av en generasjon som trodde på kjærligheten og ikkevold. Vi har spilt fallitt. Krigen raser mer enn noen sinne, og korrupsjonen er enorm. Vi har

Ganske snart oppdager du som tilskuer at du er fanget på feil side. Du heier på feil lag.

Jo Nesbø, forfatter

ingen sjanse, hevder han, og tror Verdi hadde det på samme måte.

Operaen var en banebrytende affære. Da den hadde premiere i Firenze 1847 brøt den fundamentalt med datidens idealer i operalitteraturen. Dette var ikke kjærlighetsfull skjønnsang. Alt fra klanger til instrumentering understreket den brutale handlingen:

– Jeg tror Verdi skrev den, fordi han, som den revolusjonære han var, var vanvittig opptatt av sin samtid. Men han var også blitt en gammel mann, og klar over at ikke alt var kjærlighet. Derfor måtte han skrike på en eller annen måte, og dette var den eneste måten å gjøre det på, sier Daniel Bohr.

Selv bodde han i Spania som ung.

– Den gang var det et diktatur under Franco. Men da visste jeg i hvert fall hvem som hadde makt. Det var militæret og kirken. Idag vet vi ikke lenger hvem som har den, og vi må slåss mot dette nettet av ukjente makter. Selv som kunstner må man det. I gamle dager snakket man om

gutteklubber. Nå er det jenteklubber. Hvis det før var mennene som hadde overdominans, lever vi i dag i valkyrietiden. I amasonenes tid.

Kvinnen sa. – Det kan tolkes som en kommentar til vår samtid. Og gjerne det, hehe. Men Macbeth er jo en type tekst som kan brukes til alt mulig... sier Nesbø, som selv først og fremst har festet seg ved hovedkarakterens psyke, om hva stykket sier om moralske dilemmaer og ikke minst om fri vilje.

For har vi dette? Og tåler vi det hvis vi tar valg som vi innerst inne vet at er gale?

Som Nesbø påpeker: Macbeth rives mellom ambisjonene om å bli konge, og det som kreves av ham for å bli det: Han må gjennomføre en forbrytelse som samvittigheten hans egentlig ikke klarer å bære. Derfor er det på sett og vis helt nødvendig at heksene er der, at ambisjonene om å bli konge er deres spådommer, og ikke hans eget ønske. Og på samme måte er det viktig at det ikke er han selv som griper dolken, men dolken som kommer til ham. Eller at det står en kvinne bak ham som overtaler ham til å gjennomføre den første og skjebnesvangre forbrytelsen:

– Du kan jo si at det er Lady Macbeth som manipulerer ham til å gjøre det. Men samtidig: Lar han seg ikke manipulere? Ja, han stritter i mot når hun vil ha ham til å drepe kongen, men han kunne faktisk også strittet hardere imot. Det er som om han trenger å ha en manipulasjon i ryggen, avslutter Nesbø.